

EEN EVANGELIE ZONDER GOD

JULIAN BAGGINI

EEN EVANGELIE ZONDER GOD

Wat heeft Jezus ons nog te zeggen?

Nieuw Amsterdam

© 2020 Julian Baggini

Oorspronkelijke titel *The Godless Gospel:*

Was Jesus a Great Moral Teacher?

Oorspronkelijke uitgever Granta

© Nederlandse vertaling Chiel van Soelen en Pieter van der Veen/

Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Marianne Tieleman

Correctie, lay-out en register Yulia Knol

Ontwerp omslag Bureau Beck

Omslagbeeld *Christus die het kruis draagt*, ca. 1515,

Italiaanse school, Kunsthistorisches Museum, Wenen/

Bridgeman Images

Auteursfoto Richard H. Smith

NUR 730

ISBN 978 90 468 2776 5

www.nieuwamsterdam.nl

INHOUD

DEEL 1 – DE MORELE FILOSOFIE VAN JEZUS VAN NAZARETH

- Inleiding 9
- 1 Een ommekeer van de ziel 17
- 2 Een kwestie van karakter 24
- 3 Omvorming van de wet 35
- 4 Verzaking van de wereld 48
- 5 Verzaking van de politiek 64
- 6 Nederigheid 76
- 7 Niet oordelen 91
- 8 Tegen familiewaarden 107
- 9 Het zaad van de verdeeldheid 118
- 10 Goed zonder God 130
- Conclusie: Het evangelie zonder God 147
- Noten 157

DEEL 2 – EEN EVANGELIE ZONDER GOD

- Enkele opmerkingen over de tekst 163
- Een evangelie zonder God 165
- Verwijzingen naar de teksten uit de bron-evangeliën 223

Dankwoord 227

Register 229

DEEL 1

DE MORELE FILOSOFIE
VAN JEZUS VAN NAZARETH

INLEIDING

'Jezus was een groot moreel leraar.'

– Richard Dawkins

Bijna over de hele wereld zijn sporen te vinden van een lange christelijke geschiedenis. Zo staan er kerken en kapellen op afgelegen eilanden, diep verscholen in bossen, in dunbevolkte vlaktes en bergachtige streken, en in alle grote steden van de wereld. Bijna een derde van de wereldbevolking noemt zich christen, aanzienlijk meer dan het kwart van de wereldbevolking dat tot de islam behoort, de op een na grootste religie.¹ Toch zijn in de meeste hoogontwikkelde industriële samenlevingen kerkgebouwen vaak grotendeels leeg, liggen ze er verlaten bij of worden ze gebruikt voor seculiere doeleinden. In veel landen zijn er steeds minder mensen die nog in de goddelijkheid van Christus geloven. Zo wees een onderzoek uit dat in het christelijke Amerika 62 procent van de ouderen gelooft dat Jezus God is, maar dat een meerderheid van de millennials hem als een gewoon mens ziet of twijfelt aan zijn goddelijkheid.² Zelfs een aanzienlijke minderheid onder de geestelijken vat zijn opstanding en zijn betiteling 'de zoon van God' niet letterlijk op. In het begin van deze eeuw wees een enquête onder de geestelijken van de Church of England uit dat een derde van hen twijfelt aan of niet gelooft in de lichamelijke opstanding.³

Niettemin valt deze gevallen Messias nog steeds veel respect ten deel. Zelfs de meest beruchte hedendaagse atheïst, Richard Dawkins, heeft gezegd dat Jezus 'een groot moreel leraar' was.⁴ In veel zogeheten christelijke landen geloven nog maar weinig mensen dat hij letterlijk doden heeft opgewekt of vijfduizend mensen heeft gevoed met slechts vijf broden en

twee vissen. In het Verenigd Koninkrijk gelooft nog maar een op de tien mensen in de Bijbelse verhalen over de broodbrokken en bijna de helft geeft aan helemaal niet te geloven dat Jezus wonderen heeft verricht.⁵ Maar velen geloven wel in je naaste liefhebben, in vergeving en in de ander behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden, allemaal principes die ze aan Jezus van Nazareth toeschrijven.

Het geloof in de Christus mag dan afnemen, het geloof in de morele leer van Jezus van Nazareth lijkt nog niets aan kracht te hebben ingeboet. Velen zien de christelijke moraal als het morele bindmiddel dat onze samenleving bijeenhoudt: gedeelde waarden die echter door de secularisatie dreigen te worden ondermijnd. Zoals te verwachten wordt deze opvatting het krachtigst verkondigd door christelijke leiders. Volgens kardinaal Cormac Murphy-O'Connor, voormalig aartsbisschop van Westminster, 'is het grootste kwaad dat men niet langer in God gelooft en vanuit het geloof leeft. Men ziet dat hierdoor de menselijke waardigheid wordt aangetast, het vertrouwen tussen volkeren vernietigd wordt, en dat egoïsme hoogtij viert en de vrede telooft.'⁶ Paus Benedictus XVI gaf na de onthullingen over pedofilie in zijn eigen Kerk de schuld hiervan aan de secularisatie. 'Uiteindelijk is de oorzaak de afwezigheid van God,' schreef hij.⁷

Zelfs sommige niet-christenen menen dat de maatschappij de moraal van de religie die ze verwerpen nodig heeft. De achttiende-eeuwse Verlichtingsfilosoof Voltaire was een deïst, die geloofde dat God als schepper zich niet met menselijke aangelegenheden bemoeide. Toch was hij bang dat goddeloosheid 'de heilige banden van de samenleving' zou verzwakken en kwam hij tot de slotsom: 'Als God niet had bestaan, zou hij uitgevonden moeten worden.'⁸ Het Britse tijdschrift *The Spectator* stelde in een redactioneel artikel: 'Hoewel steeds minder mensen onder ons zich christen noemen, blijven we een land dat doordrenkt is van christelijke waarden.' De meeste mensen gaan niet meer naar de kerk en hebben niets meer met christelijke geloofsopvattingen, maar dat wil nog niet zeggen dat voor hen ook de christelijke moraal heeft afgedaan. Dit ondanks het feit dat de meeste mensen vandaag de dag slechts een vaag besef hebben van wat Jezus daadwerkelijk heeft onderwezen en hun daarvan uit hun kindertijd weinig is bijgebleven.

Heeft het wel zin Jezus als goddelijke figuur af te wijzen maar tegelijk vast te houden aan zijn leer? Niet als we de evangeliën beschouwen als de defi-

nitieve neerslag van de leer van Christus. Het religieuze aspect van Christus' zending speelt daarin een centrale, geen bijkomstige rol. Bij zorgvuldige lezing van de evangeliën blijken ze bijna voor de helft te bestaan uit 'bovennatuurlijke' elementen. Als men zich alleen op Jezus' leringen concentreert, blijft er bijna niets over van de tijd voordat hij aan zijn openbare leven begon en eindigt het verhaal met zijn begrafenis. Over de tijd daartussen staan de pagina's vol met genezingen, wonderen, de opwekking van doden, verwijzingen naar God en talloze verzen die vertellen hoe door Jezus' daden profetieën in vervulling gingen. Van het Johannesevangelie, dat vaak als het meest 'geestelijke' wordt gezien, blijft dan nauwelijks iets over. Wat we ook mogen vinden van de evangeliën, het zijn zeker geen verhandelingen met een wereldse moraalfilosofie. Overal is het goddelijke en bovennatuurlijke aanwezig.

Christenen hebben Jezus nooit gezien als een mens als ieder ander. Voor bijna alle gelovigen in de kerkbanken blijft Jezus, in de woorden van de geloofsbelijdenis van Nicea, 'de eniggeboren Zoon van God' die 'voor ons, mensen, en omwille van ons heil uit de hemel is neergedaald' en 'het vlees heeft aangenomen door de Heilige Geest uit de maagd Maria en mens is geworden'. Hij werd gekruisigd, 'heeft geleden en is begraven' maar 'op de derde dag is hij verrezen' en 'hij is opgevaren ten hemel en zit aan de rechterhand van de Vader. Hij zal wederkomen in heerlijkheid om te oordelen over levenden en doden en aan zijn rijk komt geen einde.' Als Jezus slechts een moreel leraar was, is hij heel iemand anders dan de Christus zoals hij in het christendom naar voren komt.

De vaak gehoorde opvatting 'ik wil Jezus wel aanvaarden als een groot moreel leraar, maar zijn claim dat hij God zou zijn accepteer ik niet', werd door de kinderboekenschrijver en theoloog C.S. Lewis als 'erg dwaas' afgedaan. Hij schreef: 'Iemand die slechts een gewoon mens zou zijn en het soort dingen zou zeggen die Jezus heeft gezegd, zou geen groot moreel leraar zijn. Hij zou ofwel niet goed snik zijn, zoals iemand die beweert dat hij een gepocheerd ei is, of anders de duivel uit de hel.' Door van Jezus een louter sterfelijk persoon te maken in plaats van een goddelijk wezen, zouden we volgens Lewis niet veel heel laten van zijn geestelijke gezondheid. 'Je kunt hem de mond snoeren vanwege zijn dwaasheid, je kunt hem bespugen en hem doden omdat je hem een demon vindt of je kunt aan zijn voeten neervallen en hem Heer en God

noemen, maar laten we ophouden met die neerbuigende onzin dat hij niet meer dan een groot mens was. Die optie heeft hij niet opengelaten. Dat was geenszins zijn bedoeling.⁹

Lewis heeft zeker gelijk als we de evangeliën opvatten als nauwgezette geschiedschrijving. Maar de meeste mensen die niet geloven dat Jezus de messias was, geloven ook niet dat hij gek was. Wat ze waarschijnlijker achten is dat Jezus een gewoon mens was die onderricht gaf en na zijn dood werd gemythologiseerd. De schrijvers van de evangeliën sierden hun verzonden versie van zijn leven op met bovennatuurlijke elementen. Hij was noch gek noch goddelijk, er is gewoonweg een onjuiste voorstelling van hem gegeven.

Als dat klopt, zijn de evangeliën historisch onbetrouwbaar en tasten we in het duister over wat Jezus werkelijk heeft gezegd. We hebben geen andere belangrijke bron voor zijn leer dan de vertekende verslagen van de evangeliën. De enige andere historische teksten waaruit blijkt dat hij althans heeft bestaan zijn *De oude geschiedenis van de Joden* van de Joodse geschiedschrijver Josephus (ca. 93-94 n.Chr.) en de *Annalen* van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus (ca. 116 n.Chr.) Heel wat geleerden hebben zich ingespannen om de historische Jezus te reconstrueren, maar niemand kan zich erop voorstaan daarin geslaagd te zijn. Het lijkt onmogelijk te weten te komen wat zijn morele filosofie inhield. Als Jezus gewoon een groot moreel leraar was, dan is zijn leer historisch niet meer te achterhalen en door mythes vervormd.

Toch is er een manier waarop we een seculiere morele filosofie uit de religieuze leringen van de evangeliën kunnen distilleren. We kunnen de verhalen over het leven en de leer van Jezus ontdoen van hun religieuze elementen en kijken welke seculiere ethiek er dan overblijft. Niet om te proberen een historisch authentieke versie van zijn leringen te reconstrueren, maar gewoon om te kijken of er in de bestaande evangeliën belangrijke morele inzichten te vinden zijn die zowel een seculiere als een christelijke samenleving iets te zeggen hebben.

Dat is de benadering waarvoor ik heb gekozen. Ik heb de vier evangeliën doorgenomen en alleen de morele leringen eruit geselecteerd. De bovennatuurlijke elementen, zoals wonderen, genezingen en beweringen dat profetieën in vervulling zijn gegaan, heb ik gelaten voor wat ze waren. De enige categorie religieuze uitspraken die ik wel heb opgenomen, zijn ver-

wijzingen naar ‘het koninkrijk der hemelen’, die ik opvat als aanduidingen voor een ideale of innerlijke staat en niet voor een bovennatuurlijk rijk, al dienen ze volgens sommige theologen wel zo te worden begrepen. Na het bovennatuurlijke geschrapt te hebben heb ik één hybride evangelie zonder God gecreëerd, waarbij ik verschillende versies van dezelfde verhalen en leringen combineerde om herhaling te voorkomen. Het resulteerde in een bijna 22.000 woorden tellend evangelie, een fascinerend document waarin de ethische leringen van Jezus bijeen zijn gezet en dat in zijn geheel te vinden is in deel 2 van dit boek.

Thomas Jefferson probeerde iets dergelijks in 1820, toen hij met een scheermesje die passages uit de evangeliën sneed waarvan hij vond dat ze het best de ethische leringen van Jezus weergaven en die vervolgens aan elkaar plakte. *The Life and Morals of Jesus of Nazareth*, beter bekend als *De Jeffersonbijbel*, werd van 1904 tot in de jaren vijftig elk jaar aan nieuwe leden van het Amerikaanse Congres overhandigd. Net als in *Een evangelie zonder God* worden in *De Jeffersonbijbel* alle wonderen van Jezus, diens aanspraken op goddelijkheid en zijn wederopstanding weggelaten. Het is echter geen volledig gesecculariseerd evangelie, want vermeldingen van duivels en engelen en de door Jezus verrichte genezingen zijn erin blijven staan. Ook wordt God er veelvuldig in genoemd, evenals het gebod om hem te vrezen. Overigens staat Jefferson met zijn project in een lange traditie die de ethiek van het Nieuwe Testament wil ontdoen van het religieuze element en die Jezus’ mens-zijn centraal wil stellen in plaats van zijn goddelijkheid.

Om uit de leer van Jezus zo goed mogelijk een seculiere morele filosofie te kunnen extraheren, heb ik gesprekken gevoerd met verschillende theologen en filosofen. Bijna allemaal zijn ze christen en veel van hun opmerkingen en commentaren hebben een weg gevonden naar dit boek. Wat me daaruit onder andere duidelijk werd, was dat Jezus ons geen duidelijke, eenvoudige en ondubbelzinnige morele leringen heeft nagelaten of een kant-en-klare morele theorie. ‘Hij verdween eigenlijk vrij abrupt van het toneel, zonder een boek of iets van samenhangende regels of instructies na te laten. Ze moesten gewoon maar zien hoe ze verder moesten,’ aldus Lucy Winkett, die regelmatig meewerkt aan *Thought for the Day*, een BBC-programma op Radio Four, waarin religieuze personen een kleine drie minuten krijgen om een overweging uit te spreken, bedoeld als stof

tot nadenken voor gelovige en ongelovige luisteraars met allerlei achtergronden.

Een van de redenen waarom het moeilijk is om een compleet en samenhangend moreel systeem uit het evangelie te distilleren is dat het in niets lijkt op een morele of filosofische verhandeling. ‘De evangeliën zijn verhalen,’ aldus Nick Spencer, theoloog bij de christelijke denktank Theos, iemand met uitgesproken religieuze opvattingen die tevens een intelligente, open discussie niet schuwt. ‘Mogelijk met uitzondering van de Bergrede ontlene we het meeste van wat we begrijpen van Jezus’ ethische geboden aan bepaalde ontmoetingen. Wat hij zegt hangt dus onvermijdelijk af van met wie hij zich onderhoudt, of dat bijvoorbeeld een priester, een leviet, een vrouw of een melaatse is.’

Wat ook de duidelijkheid niet bevordert, is dat Jezus onderrichtte in gelijkenissen, die vaak cryptisch of dubbelzinnig zijn. Evenmin zijn zijn leringen helemaal consistent. Jezus is in de vier verschillende evangeliën niet exact dezelfde figuur. Elke biograaf heeft een andere kijk op hem: die van Johannes is duidelijk anders dan de meer met elkaar overeenkomende versies van Mattheüs, Marcus en Lucas.

Het zou gemakkelijk zijn om vooral de nadruk te leggen op deze tegenstrijdigheden en de morele filosofie van Jezus af te doen als onsamenvattend. Ik heb er echter voor gekozen om te zoeken naar wat op grond van de commentaren van anderen het meest redelijk lijkt, dat wil zeggen de verschillende leringen zo te interpreteren dat ze een zo coherent mogelijk geheel vormen. Schijnbare tegenstrijdigheden heb ik geprobeerd zo goed als dat ging met elkaar te verzoenen zonder de interpretatie zo ver op te rekken dat die ongeloofwaardig wordt, een veelvoorkomende theologische ondeugd. Al te vaak ben ik tegengekomen dat christelijke apologeten een eigenaardig vers dat hun goed te pas komt, gebruiken om daarmee ongemakkelijke andere verzen weg te redeneren. Mij lijkt de tegenovergestelde benadering de juiste: waar zich tegenstrijdigheden blijken voor te doen, moeten we wat het meest dominant is en het vaakst terugkomt als primair beschouwen.

Een laatste probleem bij het extraheren van een morele filosofie die geschikt is voor de huidige tijd, is dat sommige specifieke leringen niet stroken met wat tegenwoordig voor de meesten van ons een goede ethiek is. Deze leringen kunnen maar al te makkelijk gebruikt worden als stok-

ken om Jezus mee te slaan. Maar hetzelfde kan gezegd worden van bijna elke moreel leraar uit een vroeger tijdperk, zoals Aristoteles, een van de grondleggers van de westerse filosofie. Zijn verwerpelijke opvattingen over vrouwen en slaven worden doorgaans los gezien van zijn filosofische systeem in bredere zin. Willen we Jezus als een moreel leraar behandelen, dan zijn we hem dezelfde welwillende interpretatie verschuldigd.

Deze waarschuwendende opmerkingen vooraf laten zien dat elke morele theorie die men uit het evangelie haalt niet anders dan een interpretatie kan zijn. Onvermijdelijk speelt daarbij ook het persoonlijke oordeel een rol. Daarom zijn er ook zoveel uiteenlopende opvattingen over wat Jezus voorstond. Mijn eigen overwegingen zijn ook eerder bedoeld als een opening om Jezus als een seculiere moraalfilosoof te gaan zien dan om een definitieve interpretatie te bieden. Ik hoop dat het lezen van *Een evangelie zonder God* daartoe bijdraagt.

In zijn boek *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, zijn zoektocht naar de historische Jezus, schreef Albert Schweitzer: 'Elk theologisch tijdperk ontwikkelde zijn eigen gedachten over Jezus; dat was ook de enige manier om hem tot leven te brengen. En niet alleen vond elk tijdperk zich in hem terug, ieder mens afzonderlijk schiep hem naar zijn eigen persoonlijkheid.' Met dit in mijn achterhoofd, heb ik geprobeerd niet het mij meest welgevallige beeld van Jezus te creëren, noch hem zo in te vullen dat hij al gauw ongeloofwaardig wordt. Tegelijkertijd kunnen wij, gelovig of niet, hem alleen benaderen vanuit onze huidige situatie. Wat ik heb getracht is Jezus te begrijpen op een manier die voor ons vandaag de dag zinvol is, zonder hem zo aan onze tijd aan te passen dat hij de kracht verliest om de vanzelfsprekendheden van de moderne wereld te bevragen en onderuit te halen.

In eerste instantie lijkt de kans dat je een seculiere morele filosofie kunt distilleren uit de leringen van Jezus in de evangeliën misschien niet erg groot. Tot mijn verbazing ontdekte ik dat de meeste denkers bij wie ik te rade ben gegaan betwijfelden of Jezus in wezen wel een moreel leraar was. Vooral de theoloog Keith Ward was hierover heel uitgesproken. 'Er zijn niet veel heel duidelijk morele leringen in de evangeliën te vinden,' liet hij me weten. 'De enige die dat lijkt te zijn is: heb God lief en heb je naaste lief, wat erg vaag is. Als je een lijst van grote morele leraren zou opstellen en dat wat er gezegd wordt over de Heilige Geest die je leven verandert zou

overslaan, zou ik Confucius waarschijnlijk boven Jezus plaatsen.’ Karen Kilby, een katholieke theoloog, is het met Ward eens: ‘Als je je alleen zou baseren op wat Jezus zei, zou dat geen moreel systeem opleveren waar- naar je kunt leven.’

Ondanks hun waarschuwende woorden heb ik ontdekt dat er interessante en belangrijke morele ideeën te vinden zijn in het leven en de woorden van Jezus. Wat daaruit naar voren komt is zelfs rijker en interessanter dan ik had verwacht. Ik geef toe dat ik er aanvankelijk van uitging dat zijn uitgekledede morele filosofie niet veel meer zou behelzen dan een oproep tot naastenliefde en vergeving, wat in de huidige wereld nauwelijks origineel of controversieel te noemen is. Wat ik echter aantrof is een geloofssysteem dat indruist tegen het zachte beeld van Jezus als een verkondiger van vanzelfsprekende morele waarheden die we allemaal zonder problemen enthousiast kunnen omarmen. Veel van wat hij leert is ongemakkelijk en een flink deel ervan verwerpelijk. Toch is dit wellicht zelfs veel gelovigen niet onwelkom. Het redt Jezus van het letterlijk infantiliserende beeld van het zachte, lieve kindje in de kribbe dat vrede komt brengen. Het herschept hem tot een iconoclastische revolutionair die zo bedreigend was dat hij werd gekruisigd. De morele filosofie van Jezus is vaak uitdagend en radicaal, evenzeer voor gelovigen als voor ongelovigen.

1

EEN OMMEKEER VAN DE ZIEL

Na het geboorteverhaal van het kindje in de kribbe in Bethlehem is ongetwijfeld het op een na beroemdste kerstverhaal ter wereld *A Christmas Carol* van Charles Dickens. Het is een sprookjesachtig verhaal over Ebenezer Scrooge, een gemeen en gierig stuk chagrijn. Drie geesten die hem op kerstavond bezoeken, dwingen hem de waarheid over zijn verleden, heden en toekomst onder ogen te zien. Wanneer de laatste van deze geesten hem zijn eigen verlaten, verwaarloosde graf toont, wordt Scrooge bevangen door de angst dat het te laat is om nog te veranderen, te laat om gered te worden. ‘Goede geest,’ zegt hij, ‘geef toch dat ik deze donkere schaduwen die u mij hebt getoond nog zal kunnen verdrijven door mijn leven te beteren.’

Ondanks de zoetige sentimentaliteit is de centrale boodschap van het verhaal een getrouwe, zij het gezinsvriendelijke versie van een van de belangrijkste leringen van het evangelie. Wat we bovenal behoeven is een *innerlijke verandering*. Het Griekse woord hiervoor in het Nieuwe Testament, *metanoia*, is samengesteld uit *meta* (na) en *noein* (waarnemen of denken). Meestal wordt als vertaling hiervan gegeven ‘verandering van het denken en het innerlijk’ of ‘verandering van bewustzijn’. Dat is wat Scrooge ervaart. Hij verandert van een onaangenaam sujet in een vriendelijke en edelmoedige man, van een harteloos in een medelevend, van een egoïstisch in een onbaatzuchtig persoon. Zijn daden veranderen volledig als gevolg van een innerlijke verandering.

Bij het doorlezen van *Een evangelie zonder God* lijkt het me duidelijk dat metanoia daarin centraal staat. Jezus roept op tot niets minder dan een ommekeer van de ziel. Het is jammer dat in het traditionele christendom

aan metanoia de betekenis van bekering gegeven wordt, met de nadruk op het belijden van je zonden. Dit vertroebelt de oorspronkelijke betekenis ‘transformatie van het zelf’. Bekering zou kunnen worden opgevat als een kwestie van ‘innerlijke transformatie’, maar Nick Spencer waarschuwt dat dit misleidend kan zijn.

De nu gangbare opvatting dat het zelf in wezen innerlijk en privaat is, is volgens Spencer een anachronisme als deze wordt toegepast op de Bijbelse leer. Velen hebben betoogd dat deze opvatting in het Westen pas gemeengoed werd na Descartes, die in de zeventiende eeuw het zelf identificeerde met een private, bewuste essentie: ‘Ik denk, dus ik ben.’ Er zijn goede redenen om aan te nemen dat door de geschiedenis heen in veel culturen de private en subjectieve aspecten van de ervaring veel minder voorop stonden. Mensen hebben zichzelf meestal in de eerste plaats beschouwd als wezens die in relatie tot anderen bestaan, niet als in zichzelf besloten, geatomiseerde eenheden. Het is belangrijk dit te beseffen wanneer we willen begrijpen wat voor transformatie van het zelf Jezus voor ogen stond. Voor Jezus en zijn tijdgenoten gaat het nooit om een puur innerlijk zelf. Het zelf is wezenlijk verbonden met de wereld om ons heen, in het bijzonder met onze sociale relaties.

Daarom moeten we onder metanoia niet alleen een verandering van het innerlijk verstaan, maar ook een transformatie die invloed heeft op je gedragingen en je verhouding tot anderen. Wat we innerlijk en uiterlijk noemen zijn twee kanten van dezelfde medaille. Als je meent dat je bedoelingen goed zijn, maar je je niettemin slecht gedraagt, laat dat zien dat je in moreel opzicht nog een lange weg hebt te gaan. Als je juist handelt maar zonder dat je intenties juist zijn, is er alleen uiterlijk maar niet in werkelijkheid sprake van deugdzaamheid. Het is als het verschil tussen het geven van een cadeau uit oprechte genegenheid of omdat je weet dat dit van je wordt verwacht. De fysieke daad is dezelfde, maar de aard en intentie zijn heel verschillend. Voor Jezus gaat het erom dat je de juiste dingen doet vanuit de juiste motivatie. Je goede daden moeten voortvloeien uit je innerlijke gesteldheid, die, zoals we zullen zien, nooit volmaakt goed is (zelfs Jezus is dat niet) maar die streeft naar perfectie als een onbereikbaar doel.

Als Jezus zijn discipelen de voeten wast, is het alsof hij daarmee een gelijkenis wil uitbeelden die laat zien dat ware zuiverheid zich in iemands

daden uitdrukt. (5:21-30) Het gaat hier niet om de letterlijke reiniging. De daad van het wassen zuivert zelfs degene die wast meer dan degene die wordt gewassen, omdat het hem in staat stelt nederigheid en dienstbaarheid te betrachten. Dat het hier om een symbolische daad gaat, blijkt wel als Simon Petrus, die aanvankelijk niet wilde dat zijn meester hem dienstbaar was, van gedachten verandert en bij hem aandringt: 'Heer, was dan niet alleen mijn voeten, maar ook mijn handen en mijn hoofd.' Daarop antwoordt Jezus: 'Wie een bad heeft genomen, hoeft alleen nog zijn voeten te wassen, hij is al helemaal rein. Jullie zijn rein, maar niet allen.' De reinheid waar hij op doelt, is duidelijk een spirituele reinheid, waarbij hij een toespeling maakt op het verraad dat Judas spoedig daarna zal plegen.

Voor veel christenen is metanoia verbonden met het idee van 'wedergeboorte'. Daar is wat voor te zeggen, want de radicale verandering van het innerlijk is een diepgaande transformatie die vereist dat we ons oude leven loslaten. Maar 'opnieuw geboren worden' is men gaan opvatten als een levensveranderende *gebeurtenis*, terwijl het voor Jezus een *proces* zonder einde was. In de woorden van John Cottingham is het 'wat de benedictijnen een levenslange bekering noemen, een project voor het leven. Het is niet *boem* en dan ben je gered.'

Ik heb eind jaren tachtig als bachelorstudent in Reading les gehad van Cottingham en sindsdien hebben we contact gehouden. Cottingham bezit een grootmoedigheid die ik altijd heb geprobeerd na te volgen. Ik herinner me een college waarin iemand hem een vraag stelde die ik zo dom vond dat ik me moeilijk kon voorstellen dat de vraagsteller ook maar iets had gevolgd van wat er was gezegd. Cottingham sloeg de student niet als een lastige vlieg van zich af, wat hij gemakkelijk had kunnen doen. Hij dacht even na en gaf toen een antwoord waardoor de vraag zinvoller leek dan hij was. Later vertrouwde hij me toe dat hij zich altijd afvraagt welk serieus en reëel probleem er kan schuilen achter een onbeholpen gestelde vraag. Een beter voorbeeld van liefdevol handelen laat zich nauwelijks denken. Als meer mensen hetzelfde zouden doen in hun discussies over religie, zou dat meer wederzijds begrip en respect kweken en tot minder wederzijds onbegrip en ridiculisering leiden.

De paradox van metanoia is dat het vereist dat je je geheel op jezelf richt maar dat het resultaat is dat we onbaatzuchtiger worden. Variaties op deze paradox komen we ook tegen in veel religies en wijsheidstradities,

vooral in die van India en in het boeddhisme. Ook daarin gaat het erom minder gehecht te raken aan je ego. De enige manier om dat te doen is heel hard werken aan jezelf om je van deze gehechtheid los te maken.

Het christelijk denken kent eveneens het idee van jezelf verliezen. Het woord dat dit het best tot uitdrukking brengt is *kenosis*, dat letterlijk ‘ontledigen’ betekent. Christenen dienen het voorbeeld van Jezus te volgen, die zich uit eigen wil moest ontledigen om de wil van God te volbrengen. In zijn tweede brief aan de Filippenzen zegt Paulus dat Jezus ‘zichzelf heeft ontledigd (...) zich heeft vernederd en gehoorzaam werd tot de dood’.¹⁰ Kenosis is vooral in het orthodoxe christendom een belangrijk begrip, maar het basisidee is ook te vinden in andere christelijke Kerken.

Voor Lucy Winkett is kenosis wat de christelijke boodschap onderscheidt en bijzonder maakt. Veel tradities kennen versies van de Gouden Regel ‘behandel de ander zoals jezelf behandeld wilt worden’, maar zij beschouwt die als vormen van een ‘ethiek van wederkerigheid, waarbij de nadruk ligt op het wederzijdse aspect. De essentie bij Jezus is niet: “Behandel anderen zoals je zelf behandeld wilt worden”, maar: “Behandel anderen zoals ik jou heb behandeld.” Dat is het nieuwe gebod dat hij op Witte Donderdag geeft, de dag van het Laatste Avondmaal voorafgaand aan zijn kruisiging, toen hij de voeten van zijn discipelen waste. Dat voorbeeld van de voetwassing heeft alles te maken met de kenosis waarover Paulus spreekt, de houding van zelfontlediging, wat niet hetzelfde is als iemand behandelen zoals jezelf behandeld wilt worden. Dat is wat mij zo aanspreekt: een vrij persoon, die op waardige wijze ervoor kiest neer te knielen om de voeten van een ander te wassen.’

Hoewel kenosis vooral als theologisch begrip bestaat, is het niet zo moeilijk om er een zinnige seculiere betekenis aan te geven. Seculiere kenosis vereist dat we ons ontdoen van onze egoïstische verlangens, en het juiste doen. De oproep van de filosoof Immanuel Kant om ons van onze morele plichten te kwijten, of het utilitaristische streven naar een zo groot mogelijk welzijn voor iedereen, kun je met enige goede wil ook als een dergelijke vorm van kenosis beschouwen.

Het christelijke beeld van zelfontlediging en innerlijke verandering is uiterst krachtig en roept de suggestie op van een soort totale geestelijke schoonmaak. Jezus schuwt daarbij geen extreme taal, zo draagt hij ons op ons rechteroog uit te rukken of een hand of voet af te hakken als een van